

OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATINDA ULEMANIN MANSIBININ, ŞEYHÜLİSLAM VE KADI KARARLARI BAĞLAMINDA TAHLİLİ

Murat BIYIKLI*

Öz

Osmanlı merkez teşkilatı bütün idarenin başında olan hükümdar ve onun sarayı çerçevesinde şekil almaktadır. Merkezi yönetim biçimini oluşturan bu idare şeklinde yönetimin bütün unsurları başkenttedir. Bu unsurları tepede hükümdar olmak üzere Divan-ı Hümayun oluşturur. Osmanlı hükümdarları hukuka riayet etmişler, şeriat hukukundan ayrılmamaya çalışmışlardır. Şeriatın hüküm koyduğu bir alan ya da konuda hükümdarın yeni bir düzenleme yapma yetkisi yoktur. Bundan dolayıdır ki hükümdarın otoritesi ulemanın onayı ile sınırlandırılmaktadır. Hükümdarın yetkileri İslam hukukunun koyduğu ölçüleri aşmamış ve hükümdarlar karar noktasında gerektiğinde ulemeden istifade etmiş, kararların şeriata uygunluğu hususunda şeyhülislamdan onay almışlardır.

Fatih kanunnamesinde şeyhülislamdan ulemanın başı olarak bahsedilmektedir. Bu mansıb şeyhülislamın fetva verme vazifesine ve liyakatine sahip olmalarına binaen bu yüksek mertebelerine hürmeten tesis edilmişti. Hükümdar ve divan yapacağı işlerin dine uygun olup olmadığı konusunda şeyhülislamdan fetva almıştır. Bu fetva bazen hükümdar kararlarına uyarken bazen de bu kararların aksi olmuştur.

Bu makalenin amacı şeyhülislamın ve kadıların kararlarından hareketle ulemanın nasıl bir konumda olduğunu göstermektir. Bunu yapabilmek adına tümelden tikele bir yol izlendi. Bunun gereği olarak da önce merkez teşkilatı verildi sonra ulemeden bahsedildi. Ulemanın kararlarını sadece şeri hukukun yönlendirebileceği ortaya koyuldu. Klasik ve muasır mümkün olan bütün kaynaklardan istifade edildi.

Anahtar Kelimeler: Hükümdar, Yönetim, Ulema, Şeyhülislam, Karar.

EVALUATION OF THE POSITION OF SCHOLARS IN THE OTTOMAN CENTRAL ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF SHEIKHULISLAM AND KADI DECISIONS

Abstract

The central organization of the Ottoman Empire is shaped by the ruler and his palace at the head of the whole administration. All elements of the

Atf: Biyıklı, Murat, (2019), "Osmanlı Merkez Teşkilatında Ulemanın Mansıbının Şeyhülislam ve Kadı Kararları Bağlamında Tahlili", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (15), ss. 91-115.

* Arş. Gör., Niğde Halis Demir Üniversitesi, Siyer-i Nebi Anabilim Dalı, (muratbiyikli@gmail.com), orcid.org/0000-0002-2432-3727.

administration in the form of central government are at the capital. These elements are Imperial Council that is a monarch at the top. The authorities of the sultans were based on shar'i and co-rules. The Ottoman sultans obeyed the law and tried not to leave the law. There is no authority for sultan to make a new arrangement about sharia. Hence the authority of the sultan is limited by the approval of the scholars. The authorities of the Sultan did not exceed the measures laid down by Islamic law. The Sultans benefited from the scholars when necessary at the decision point, and they received the approval of the judiciary for the sharia conformity of the decisions.

This office was included in the state organization by Fatih's regulations. The law of Fatih is mentioned sheikhulislam as the head of scholarship scholars.

This article shows how the position of the ruler is based on the aim of the sheikhulislam and the decisions of the kadı's. In order to be able to do this, a general way of looking was followed. As a result of this, first the central organization was given and then the scholars was mentioned. It was stated that the decisions of scholars can only be guided by sharia law. Classical and contemporary were exploited from all possible sources.

Key Words: Sultan, Governance, Scholars, Sheikhulislam, Adjudication.

GİRİŞ

Ulemanın mansıbını kararlar bağlamında değerlendirip ortaya koyabilmemiz için öncelikle Osmanlı merkez teşkilatından bahsetmemiz gerekmektedir. Bu teşkilattaki makamlarda bulunanların nasıl bir yetkiye sahip olduklarını ortaya koymak ulemanın mansıbını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bunun için ulema mansıbı ve kararlarından önce merkez teşkilatında yer alan hükümdar, saray, sadrazam, Kubbealtı vezirleri, kazasker, defterdar ve nişancı gibi idarî kavramlardan bahsettik.

1. Merkez Teşkilatına Genel Bakış

Mutlak yetkinin hükümdara ait olduğu Osmanlı Devleti'nde yönetim merkezden icra edilmekteydi. Tahta geçecek ve padişah olacak şehzade, her ne kadar babasının kendisini belirlemesi ya da kardeşini öldürerek gelme gibi taht mücadeleleri vererek gelse de (ki bu saltanat için bir kural ya da kanun olmadığından) gelenlerin hepsi Osman Gazi'nin kanını taşıyan kimselerdi.¹ Bu bir nevi kanun gibiydi ve değişmezdi.²

¹ Tahta geçen ve padişah olan her şehzade tahta oturması hasebiyle cülûs bahşişi dağıttırdı. Bkz. Abdulkadir Özcan, "Cülûs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8: 108.

² Uzunçarşılı'nın belirttiği gibi eski Türk devletlerinde memleket kanun ve töreye binaen ailenin ortak malı sayılır, bu aileden başkan seçilen kişi de tüm memleketin başkanı sayılırdı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 5. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1988), 1: 432.

Merkez teşkilat, padişah, saray ve Padişah Divanı³ (padişahın başkanlığında ya da padişahın bulunduğu şehirde toplanmasından dolayı olsa gerek) şeklinde Divan-ı Hümayun'dan oluşmaktaydı. Bu divan merkezdeki en salâhiyetli kişilerden oluşup devletin iş ve işlemlerini yürütme adına bazen padişahın katılımıyla bazen de padişah olmaksızın karar verirdi. Yani bir bakıma günümüzdeki bakanlar kurulu gibi yürütme yetkisine haiz bir kurul gibi iş görürdü. Bu divan, Abbasiler'de⁴ Selçuklular'da⁵ bulunan divanların geliştirilmiş, sentezlenmiş, tabir-i caizse divanda tekâmülünü tamamlamış haliydi.

Merkezden idare edilen Osmanlı Devleti, beraberinde de idarenin yürütüldüğü şehre ehemmiyet yüklüyordu. Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra bu şehir merkezi idarenin olduğu yer haline gelmiş, devletin de bir nevi sembolü olmuştur.⁶

"Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı içinde kökenleri itibariyle iki sınıf mevcuttur. İlmiye sınıfı; medreselerden yetişmiş, şeyhülislâmlık, kadılık, müftülük, müderrislik, kazaskerlik, defterdarlık gibi mevkilere gelmiş olan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba ulema da denilmektedir. Ümera sınıfı ise kul sistemi içerisinde yetişmiş, Enderun veya diğer bir okulda eğitim görmüş kapıkulu ve tımar mensupları ile ağalık, subaşılık, sancakbeyliği, beylerbeyliği ve vezirlik gibi rütbelerde bulunan kimseleri kapsamaktadır."⁷ Bu gruba seyfiye de denilmektedir.⁸

1.1. Hükümdar: Hükümdar olmada öncelikli şart yukarıda da söylediğimiz gibi kan bağıydı ki Osmanlı Devleti yıkılana kadar bu böyle devam etti. Hükümdarın tahttan iklası yani azli durumunda yerine yine Osmanlı ailesinden biri kaim edilmiştir.⁹ Devleti ve mülkü altındaki her şeyi idare etmek hükümdarın zatıyla kaimdi.

Getirmiş olduğu kanunname ile şehzadelerin hepsinin tahtta hakkının olduğu bununla beraber düzen için başa gelen yani hükümdar olan şehzadenin, kardeşlerini de katledebileceğini ikame eden Fatih Sultan Mehmet'ten sonra ülke mutlak manada padişahın egemenliğinde olmuştur. Cülus dediğimiz törenle şehzade tahta iskân ederdi. Fatih Sultan Mehmet'in taht için çıkan huzursuzlukları engellemek ve devlet içinde düzeni sağlamak için tahta çıkan şehzadenin

³ Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümayun" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 430; Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 438.

⁴ Abbasiler divan hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülaziz Ed-Dûrî, "Divan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 379-380.

⁵ Kanaatimizce Selçuklular'da devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı Â'lâ denilen büyük divan, Osmanlı Devleti'ndeki Divan-ı Hümayun'un görevlerini yürütüyordu. Geniş bilgi için bkz. Aydın Tanerî, "Divan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 383-385.

⁶ Bkz. Sosyalbilgiler, "Osmanlı Merkez Teşkilatı", erişim: 01 Ocak 2017, <http://www.sosyalbilgiler.gen.tr/osmanli-merkez-teskilati>

⁷ Docplayer, "Osmanlı Devletinin İdari Yapısı", erişim: 28 Ocak 2017, <https://docplayer.biz.tr/3941159-Osmanli-devleti-nin-idari-yapisi-veysel-dinler.html>

⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 12. Baskı (İsparta: Fakülte Kitabevi, 1997), 99.

⁹ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 2. Baskı (İstanbul: Ötüken, 1996), 147.

kardeşlerini katledebilme uygulamasını yasallaştırmıştı.¹⁰ I. Ahmet'ten itibaren ise veraset usulünde değişiklik yapılarak "Ekber" ve "Erşad", en büyük ve en yaşlı, şehzadenin tahta iskân etmesi usulü getirildi. Ne var ki şehzadelerin sancakta yetişmesi usulünün bırakılıp hanedanın en yaşlı erkek üyesinin tahta iskân etmesi an'anesinin yerleşmesiyle hükümdarlığa geçenlerin liyakati ve tecrübeleri azaldı, buna binaen devletin terakkîsi ve istikbâli kaderin yönlendirmesine bırakıldı.¹¹

"Osmanlı hükümdarları kuruluştan itibaren Bey, Gazi, Hüdavendigâr, Han, Gazi, Kayzer, Emir Hakan, Sultan, Padişah, Şahane, Hümayun ve Halife gibi unvanlar kullanmışlardır."¹² Hükümdar tebaasının üzerinde her türlü tasarrufa sahipti fakat bunu asla heva ve hevesine göre kullanmaz yazılı var olan teamüllere göre yürütürdü. Şeri kuralın olmadığı yerde yine şeri kuralla muvafık şekilde buyrukte bulunurdu ki buna kanunname, ya da ferman denirdi. Bunlara tabi olmak tıpkı şeri kurala tabi olmak gibi mecburdu. Kanunların süresi hükümdarın iktidarıyla kaim olabiliyordu. Kanunlar o derece titiz hazırlanmaktaydı ki günümüzde belki önemsiz denecek derecede ayrıntılara dahi yer verilirdi.¹³ Osmanlı padişahları genellikle kendilerini hukukla sınırlamışlar ve hâkim olan şeriat hukukundan ayrılmamaya çalışmışlardır. "Siyasi gücü meşrulaştıran başlıca unsur şeriattır. Şeriatın düzenleme yaptığı bir alanda ona bağlı kalmakla yükümlü olan padişahın daha önce de belirttiğimiz gibi düzenleme yapma yetkisi yoktur."¹⁴ Mutlak hâkimiyeti ulemanın onayı, kurulu düzen, gelenekler tarafından sınırlandırılmaktadır.¹⁵ Padişahın yetkileri İslam hukukunun devlet başkanlarına tanıdığı ölçüler içerisindeydi. Yani fıkıhın caiz gördüğü bir meseleyi sultanlar kendi arzu ve iradeleri ile gayri meşru ilan edemedikleri gibi yine İslâm'a göre yasak ve haram olan bir fiili de caiz ilan etmeleri söz konusu değildi.¹⁶ Padişahlar karar noktasında dönemin bilginlerinden faydalanmışlar, kararların şeriata uygunluğu hususunda şeyhülislamdan onay almışlardır.

Örfi kurallar dediğimiz hukuk da dini hukuk haricinde kalan hususlarda sultanın düzenleme yapma iradesini ifade ederdi ki aklidir şeriatça da caiz görülmüştür. "Yerleşmiş örfi kaideler olan kanun-u kadimin de hükümdarların icraatında kısıtlayıcı bir unsur olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yerleşmiş saray adabı ve toplum baskısı özellikle günlük hayatta padişahların birçok isteklerinin yerine getirilmesine engel teşkil etmiştir."¹⁷ Dolayısıyla burada

¹⁰ Bu Fatih Sultan Mehmet'in meşhur kanunnâmesinde yer alan "ve her kimesneye evladımın saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amel olalar." ifadelerini içeren fermanla başa geçenin kardeşini katletmesi nizâm-ı âlem için yasalaştırılmıştır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2: 433; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1. Baskı (İstanbul: Osav, 1990), 328.

¹¹ Bkz. Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı (İstanbul: Kitabevi, 2015), 57.

¹² Bkz., Sosyalbilgiler, "Osmanlı Merkez Teşkilatı".

¹³ Sosyalbilgiler, "Osmanlı Merkez Teşkilatı"; Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 67.

¹⁴ Bkz. Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, 1. Baskı (Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976), 83.

¹⁵ Ortaylı İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı (Ankara: TODAİE yayınları, 1979), 139.

¹⁶ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 59.

¹⁷ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 60.

padişahların, gerek yasama gerekse yürütme ve yargı prensipleri açısından belli bir sınırın içerisinde kalmak durumunda olduklarını görmekteyiz.¹⁸

Saltanat alameti olarak hutbeler padişah adına okunurdu ve her padişah değişiminde yeni padişah namına sikke kestirilirdi.¹⁹ Bununla beraber Davul (Tabl), Sancak, Tuğ, Otağ da hükümdarlık alametlerindendi.²⁰ Bazı kaynaklarda sancağın Hz. Peygamber'in savaşlarda kullandığı, Hz. Aişe'nin kaftanının yünlü kumaşında yapılan siyah rayenin²¹, Ukab isimli siyah sancak olduğu ifade edilmektedir.²² "Sancak-ı şerifin sefer zamanlarında büyük bir törenle ordunun toplanacağı yere dikilmesi ve padişah veya serdar-ı ekremle birlikte sefere gönderilmesi adet olmuştur."²³ "Tuğ ise kaynaklarda tepesine atkuyruğu bağlanmış, ucuna altın yıldızlı top geçirilmiş, mızrak türünden bir alâmetin adı olarak açıklanır. Bazı kaynaklarda da savaş alameti veya aleti şeklinde geçtiği zikredilmektedir."²⁴

Devlet-i Âliye'de hükümdar çocuklarına çelebi, şehzade daha sonraları ise efendi denmiştir.²⁵ Osmanlı şehzadeleri XVII. yüzyıla kadar padişahlığın bir nevi çıraklık ve kalfalığı sayılabilecek sancaklara çıkarılmakta, askerlik ve idareciliği tecrübe ederek adeta padişahlığın mutfağından geçmekteydiler. Anadolu sancaklarına adeten lalaların (Atabeyliğin Osmanlıdaki kullanımı) eşliği ve tecrübesinde giderlerdi. "Sancaktaki şehzadelere Çelebi Sultan denilirdi. Şehzadelerden sancakbeyi olanların yanlarında nişancı, defterdar, reisülküttâb vs. kalem heyetiyle mirialem, mirahur, kapı ağası ve diğer bazı saray erkânı yer alırdı. Çelebi Sultanlar eğer yaşları müsaitse bizzat divan kurarlar ve kendi sancaklarına ait işleri görürlerdi. Yaşları küçük olanların bu işlerine lalaları bakardı. Sancağın bütün işlerinde söz sahibi olan lalalar, devletçe itimat edilen vezirlerden tayin edilirdi. Şehzadeler kendi sancaklarında zeamet ve tımar tevcih edebilirler, berat ve hüküm verip bunlara isimlerini havi tuğra çekebilirlerdi. Ancak yapacakları bu tayin ve tüm işlerde devlet merkezine bilgi vermek ve asıl deftere kaydettirmek mecburiyeti vardı."²⁶ Osmanlı şehzadelerinin hepsi veliaht atama yöntemi ya da kanunu olmadığı için hükümdar olma hakkına sahipti. Şehzadelerin bazılarının, henüz babalarının sağlığında kardeşlerine ve babalarına karşı taht mücadelelerine kalkışmalarından²⁷ dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiştir. II. Selim'den sonra sadece en büyük şehzadeler sancağa gönderilmiş, III. Mehmet'in tahta

¹⁸ Padişahların yetkilerinin sınırlanması konusunda daha geniş bilgi için Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 279-308.

¹⁹ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 63.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 3. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 184.

²¹ "Raye" bayrak, sancak anlamlarına gelmektedir.

²² Orhan Fuat Köprülü, "Bayrak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5: 248.

²³ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 75-76.

²⁴ Tülin Çoruhlu, "Tuğ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41: 330.

²⁵ Padişah çocuklarına önceleri çelebi II. Murad devrinden itibaren şehzade denilmekteydi. Bkz. Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 85; Halaçoğlu Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 1. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 4.

²⁶ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 5.

²⁷ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 5.

çıkmasından sonra ise şehzadelerin sancağa gönderilmesi âdetinden tamamen vazgeçilmiştir.²⁸ Bu dönemden sonra şehzadeler saray içerisinde kafes denen bölmede ikamete mecbur tutulmuş ve sıkı bir denetim altında kimse ile görüştürülmemişlerdir. I. Ahmet'in "sancağa çıkma usulü"nü bu şekilde kaldırması, şehzadelerin devlet yönetiminde tecrübe kazanmalarını önlemiştir.

1.2. Saray: Devlet-i Âliye'de hükümdarın yaşadığı ve buradan da devleti idare ve tevcih ettiği yere saray denmekteydi. Bilindiği üzere ilk saray mütevazı bir şekilde Orhan Bey tarafından Bursa'da yapılmıştır. Daha sonra Edirne'de şaşalı saraylar yapılsa da İstanbul başkent olunca Fatih Beyazıt'ta Eski Saray'ı tesis ettirmiş daha sonra beğenilmeyip yetersiz gelince Sarayburnu'ndaki Yeni Saray (Topkapı Sarayı) tesis edilmiştir.²⁹

Sarayın idari teşekkülâtını idrak etme açısından Topkapı Sarayı'nın yapısına bakmak faydalı olacaktır.³⁰ Devlet idaresinde etkili olan Topkapı Sarayı padişahın ailesine has odalarla Harem-i hümayun denilen Enderun ve hükümdarın resmi hizmetleriyle alakalı Birun bölümlerinden teşekkül etmekteydi.³¹

Sarayın en dışında bâb-ı hümayun sonra akağalar kapısı olup bunlardan sonra bâbüssaâde denilen kapıdan itibaren hükümdarın hususi hayatı başlar ve burası harem ile Enderun bölümlerini istiaf ederdi. Fatih Sultan Mehmet bu kapının bitişiğine yabancı elçiler ile yüksek mansıblı devlet adamlarını yani rical-i divanı huzuruna aldığı bir arz odası ile mukaddes emanetlerin muhafaza dildiği hırka-i saadet dairesini yaptırmıştır. Bu kısmın en yüksek mansıblı görevlisi akhadım ağalarının sorumlusu olan bâbüssaâde ağasıdır.

1.2.1. Harem: Adından da anlaşılacağı üzere sadece padişahın karısı, şehzadeler, annesi, kızları ve cariyeleri ile kardeşlerinin bulunduğu ve hususi hayatlarını sürdürdükleri yerdir. Buranın teşkilatı da biraz sonra arz edeceğimiz Enderun teşkilatına benzerlik arz eder. Haremi idare ve tanzim eden, mehd-i ülyâ adı verilen valide sultan yani padişah anneleridir.³² Şehzade annesi olanların saray içinde ayrı yeri vardı ve "haseki" ismini alan bu kadınlar gözde sayılmaktaydılar. Diğer görevliler olan gedikliler ise hükümdarın işlerini gören hadimlerdir. Teşkilatlanma açısından Enderun'daki içoğlanlarınınkini andıran bir yapı vardı ve haremde yaşayan cariyeler saray an'anesini talim etmekteydiler.³³ Sarayda çalışanların âli mansıba sahip olanı kara hadım ağalarının amiri olan dârüssaâde ağalarıdır ki kızlar ağası da denen bu ağlar da kadınların meskûn olduğu harem kısmındaydı. İlber Ortaylı'ya göre valide ve haseki sultanların yönetime karışmaya başlamasından sonra celb-i zarar hâsıl olmuştur.³⁴ Cariyeler meselesinden dolayı bazen harem yanlış tanıtılmış bununla ilgili birçok şayia çıkartılmıştır. Hükümdarın eğlence hanesi ve zevk-ü sefa sürdüğü yer olarak takdim edilmiştir.

²⁸ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 86.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2: 475.

³⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 140.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2: 475.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 154.

³³ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 26.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 141.

1.2.2. Enderun: Rical-i idare ve rical-i ordunun yetiştiği bununla beraber hükümdarın hususi hadimlerinin de bulunduğu kısımdı. Sistemin teessüsünden itibaren eğitimleri sonunda ki 5 ila 7 yıl sürer, ikinci bir sınava tabi tutulan³⁵ devşirme³⁶ çocuklarının liyakatlıları³⁷ Enderun işlerine, diğerleri kapıkulu ocaklarına dağıtılırdı. Enderun dervişlerinin maaşları, yiyecek içecek ve bütün havâici saray tarafından tedarik edilir; iç ve dış atamaları padişah tarafından yapılırdı.³⁸ Saray içoğlanlarının an'ane talim ettikleri Osmanlı Enderun Mektebi, "Türkçe, Arapça, Farsça, edebiyat, tarih, matematik, güzel sanatlar ve musikinin yanı sıra kılıç kullanmak, ok atmak, cirit oynamak, at binmek, güreşmek"³⁹ ve oymacılıktan hattatlığa kadar geniş bir alanda eğitim veren bir yer olarak yüksek mansıblıların eğitim aldığı bir yerdir.⁴⁰ Buradaki içoğlanları mertebeleri ve umuru itibarıyla farklı odalara ayrılmıştır. Bir alttaki odada başarıya muvaffak olanlar üst odaya terfi ederdi. En büyük hizmet odası ise hükümdarın hususi hadimlerinin bulunduğu has odadır.⁴¹ Diğer umur-u hizmet ve talim bölümleri ise, Hazine, Kiler ve Seferli odalarıydı. Bu odalarda yetişen devşirmeler "çıkma" adı verilen usulle Birun 'da ve taşrada öneme haiz vazifelere kaim edilirdi.

Enderun bölümüne XVII. yüzyıldan sonra tedricen aks-ı temayül, liyakati olmayan kişilerin alınmasıyla usul zayı olmaya başladı. Diğer kadim müesseseler gibi burası da ehemmiyetini kaybetti ve buna binaen de XIX. yüzyılda batılı manada açılan okullarda yetişenlerin, umur-u idare ve ordu görevlerinde iş yapmaya başlamasıyla müessese tarihe karıştı.⁴²

Birun: Sarayın dış hizmetine bakan, burada kalma mecburiyeti olmayıp kendi evlerinde kalabilen, mutlak manada da devşirme olmayan kişilerin oluşturduğu kısımdır. Bircümle umur-u devletin icra edildiği, padişahın resmi hayatının sürdüğü yerdı. Padişah hocası hekimbaşı, cerrahbaşı, göz hekimi, müneccimbaşı, hünkâr imamının yanında emin-i şehir ve matbah, darphane ve arpa eminleri denen sivil kişilerden müteşekkildi.⁴³ Padişahın hususi hadimleri haricindeki saray görevlileri ile divana da nazar-ı dikkatle baktığımızda asıl olarak

³⁵ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 45.

³⁶ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 88.

³⁷ "Bunlar devşirme kanununa göre sekiz ila on sekiz yaşları arasında toplanıp, bunlar içerisinde boylu, gösterişli, ahlaklı ve zeki olanları önce Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda tahsil ettirilip Türk-İslam adet ve geleneklerine göre yetiştirilir, bundan sonra Enderun'daki ihtiyaca göre büyük ve küçük odalar verilerek orada da tahsile devam edip saray adap ve erkanını öğrendikten sonra yeteneklerine göre Seferli, Kiler ve Hazine odalarına, zamanları gelince de kapıkulu süvarisi olarak dışarıya çıkarılırlardı." Daha geniş bilgi için bkz. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 29-30; Devşirme usulü Yıldırım Beyazıt zamanından beri uygulanıyordu. Hassaten Rumeli'deki Hristiyan köy ve kasabalarından çocuk devşiriliyordu. 8 ila 20 yaşları arasında oluyorlardı. Bkz. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 45.

³⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 308.

³⁹ Bkz. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 45.

⁴⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 141.

⁴¹ Has Oda ile ilgili geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 322. Ayrıca, Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 29.

⁴² Bkz. Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 90.

⁴³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2: 478.

devlet işlerinin icra edildiği kısmın Birun olduğu belirmektedir.⁴⁴ Birun içerisinde sarayın harici hizmetlerine bakan başka muvazzaflar da bulunurdu. Bu muvazzaflar; sipah, silahtar, sağ garipler, sol garipler, sağ ulufeciler, sol ulufeciler ağaları, Topçular, Cebeciler, Müteferrikalar, Çaşnigirler⁴⁵,(Hükümdar yemekleriyle ilgilenen görevli) Çavuşlar, Kapıcılar, Seyisler, Çakırcılar, Terziler.⁴⁶

1.3. Divan: Türk devlet teşkilatında kadim zamanlardan beri bulunan toy, kurultay gibi kurumların terakki etmiş hali olan divan Osmanlı Devleti'nin tesisinden bu yana umur-u devletin yürütülmesinden öncelikle sorumlu organdı.⁴⁷ Divan-ı Hümayun denen bu divan, Topkapı Sarayı'nda divanhane denilen⁴⁸ odada meclis işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Devletin siyasi, idari, mali, hukuki her nevi umuru, burada hükümdar adına mütalaa edilip onun adına kararlar alınırdı.⁴⁹ Divan kanun tasdir etme salahiyetine haiz değildi. Kanunların icra edilmesinden sorumlu, yürütme salahiyetine haiz bakanlar kurulu gibi çalışırdı. "Asli tali her derecedeki siyasi, idari, askeri, örfi, şer'i, adli ve mali işler, şikâyet ve davalar görüşülüp hükme bağlanırdı. Divan din ve ırk ayrımı yapmaksızın gelenlerin ahval ve mansıbına bakmaksızın herkese hizmet verirdi. Dileyen herkes bir istek üzere divana başvurabilirdi. Günümüzün bir bakıma anayasa mahkemesi mesabesindeydi. Sırasıyla idari ve örfi işlere veziriazam, şer'i ve hukuki işlere kazaskerler, iktisadi işlere defterdarlar arazi işlerine de nişancı bakardı. Divanda tasdir olan kararlar ve mütalaa edilen işler Mühimme, Ahkâm, Tahvil, Rüusname ve Ahidname gibi defterlere tescil edilmekte olup hükümdarın veziriazamdaki mührüyle mühürlenmiş "Defterhane" de muhafaza edilirdi."⁵⁰

Divan-ı Hümayun 'un yapısal manada terakkisi ise Fatih'in bir nevi yasal düzenlemeyi içeren meşhur kanunnamesi ile tahakkuk etmiştir.⁵¹ Fatih'ten sonra bu divanın ifade ettiği mana tabir-i caizse başkalaşım geçirdi. Fatih'e kadar ki süreçte riyaset-i divan hükümdarken 1457'den sonra bu usul değişti ve riyaset-i divan Sadrazamlara geçti.⁵² Hükümdarlar, divan toplantılarını isteği zamanlarda Kasr-ı Adl denilen ve toplantı salonunu kuşbakışı görebilen kafesli pencerelerden

⁴⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 143.

⁴⁵ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 92.

⁴⁶ İlmîyeden gelenler, emînler, hizmet erbabı olmak üzere de üçe ayrılabilir. Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 359-464. Ayrıca Uzunçarşılı'dan başka Yusuf Halaçoğlu da bu sınıfları zikretmiştir: "Sarayda yatıp-kalkmak mecburiyetinde olmayıp dışarıda evleri bulunan padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, göz hekimi, hünkâr imamı gibi ulema sınıfından olanlarla şehremini, darphane ve arpa emînleri gibi sivil vazife sahiplerinden müteşekkildi". Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 31.

⁴⁷ Umur-u devletin divan tesis edilerek icra edilmesi an'anesi Osmanlılara Türk-İslam devletlerinden sirayet etmiş, İlhanlılar ile Selçuklularda bulunan divan, Osmanlı Divan-ı Hümayunu'nun teşekkülâtını etkilemiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 1. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1970), 48.

⁴⁸ Buraya "Kubbealtı" da denilmekte olup Kanuni Sultan Süleyman zamanında Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından tesis edilmiştir. Salonun üzerinde üç adet kubbe bulunması hasebiyle bu şekilde de isimlendirilmektedir.

⁴⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 146.

⁵⁰ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 9.

⁵¹ Bkz. Mumcu, "Dîvân-ı Hümayun", 9: 430.

⁵² Bkz. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 59.

takip etmişlerdir. Yeniçeri ağası ve kazaskerler girdikten sonra divanda alınan kararlar sadrazam tarafından arz odasında hükümdara takdim edilirdi. Kazaskerler adli, defterdarlar mali mevzuda gerekli olduğu zaman, sadrazam ise her zaman ve umum mevzuda alınan kararları arz ederlerdi. Hükümdar tarafından tasdik edilenlerin müsveddeleri hüküm sayılır ve hemen defterlere tescil edilip, yürürlüğe girerdi. Kararların yazılı olduğu bu defterlere Mühimme defterleri denilmektedir.⁵³ XVII. yüzyıldan itibaren "Bab-ı Asafi, yani veziriazam dairesinin her bakımdan gelişmesi sebebiyle burası bir merasim ve gösteriş yeri durumuna düşmeye başladı."⁵⁴ Böylece Divan-ı Hümayun'un haiz olduğu önem yok olma sürecine girmiştir. Fatih ve Kanuni dönemlerindeki ahvalini muhafaza edemeyen divan, II. Mahmut'un Meclisi Hass-ı Vükela'yı⁵⁵ kâim etmesiyle tabir-i caizse tarihin tozlu sayfalarına karışmıştır.⁵⁶

Tesis edildiği ilk zamanlarda divan, Cuma ve bayram günleri haricinde ki o günler tatildi, her gün sabah namazından öğle yemeğine kadar toplanır öğle yemeğiyle nihayete ererdi. Fatih hem yemek yenmesi hem de her gün toplanması uygulamasını kaldırdı. Divan-ı hümayun mütalaası ruznamedeki gündeme göre ifa edilip, mühürlenip kapandıktan sonra Çavuşbaşı elindeki asasını yere vurarak Divanın sona erdiğini duyurur ve divan üyeleri dağılırdı.⁵⁷ Az önce de belirttiğimiz gibi Fatih'in düzenlemesiyle divanın, XVI. yüzyıldan sonra dört günde bir, XVIII. yüzyıl bidayetinden itibaren ise iki günde bir toplanması usulü yerleşmiştir. Daha sonraları toplantı kırk beş günde bir düşmüş bilahare de bahşiş dağıtımı için yapılı hale gelmişti.

Sadrazamın haricinde diğer divan üyeleri: Sayıları üç ile yedi arasında değişebilen Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Rumeli ve Anadolu defterdarları ve nişancı divanın asıl üyeleridir.⁵⁸ Şeyhülislam, yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya lüzumu halinde mütalaaları alınmak üzere divan toplantılarına çağrılırlardı.⁵⁹

1.3.1. Sadrazam (Günümüz Başbakan)

Önceleri veziriazam tabiri kullanılırken sonraları yüce makam sahibini ifade etmek için sadrazam ismi istimal edilmeye başlamıştır.⁶⁰ Her çeşit umur-u devlette hükümdarın mutlak vekili⁶¹ kabul edilerek geniş salahiyet tevdi edilmiştir. Makam-ı sadrazama bidâyeten Paşakapısı, bilahare Bâb-ı Âlî denmiştir.⁶² Hükümdarın idare etmediği seferlerde Serdar-ı Ekrem unvanıyla orduyu tevcih

⁵³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 46.

⁵⁴ Mumcu, "Dîvân-ı Hümayun", 9: 431.

⁵⁵ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 36.

⁵⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 146.

⁵⁷ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 9.

⁵⁸ Mumcu, "Dîvân-ı Hümayun", 9: 431.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 65-66.

⁶⁰ Mehmet İpşirli, "Sadrazam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35: 415.

⁶¹ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 96.

⁶² İpşirli, "Sadrazam", 35: 415.

ederdi. Osmanlı Devleti'nin tesis döneminde hükümdara yönetimde yardımcı olan bir vezir varken, devletin terakki etmesi ve sahip olduğu toprakların artması ve bunların getirdiği iş yükü neticesinde bir bakıma I. Murat'tan itibaren⁶³ vezir sayısı artmış önemine binaen birinci vezire, Fatih kanunnamesinde ümeranın ve vezirlerin başı yani veziriazam tesmiye edilmiştir. Onun salahiyetinin belirlenmesiyle de merkezi teşkilatlanmada deyim yerindeyse doruk noktaya ramak kalmıştır. Önceleri mesela yetmiş yıl kadar bir süre Çandarlı ailesinde kalan veziriazamlık Fatih'in düzenlemesiyle şekil almıştır. XVIII. yüzyıldan sonra ise askeri ve siyasi kimlikleri de içeren sadrazam adı daha yaygın olarak istimal edilir olmuştur.

Sadrazamın tayin ve azli, zamanla değişmekle beraber hükümdara ait olan mühürün⁶⁴ kendisine tevdi edilmesi hükümdarın mutlak vekili sıfatına haiz olarak sadrazam olunduğu anlamını istiyab ederken muvaffakiyetsizlik, ihtiyarlık, aleyhine artan şekavet benzeri sebeplerden mühürün hükümdar tarafından geri istenmesi ise sadrazamın görevden alınması anlamını istiâb ediyordu. Göreve gelirken kendisine sadrazamlara özgü olan kürk giydirilir sonrasında da sadrazam rical-i devletin tebrikatını kabul ederdi. Hükümdarların divan toplantılarına katılmayı terk etmelerinden sonra Divan-ı Hümayun'un riyaseti sadrazamlara geçmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi XVII. yüzyıldan sonra sadrazamların kendi köşklerinde icra ettiği ikinci divanlarının önemi ziyadeleşmiştir. Sadrazam salahiyetini hükümdardan alır ve kendi salahiyeti kapsamında bir nevi günümüz başbakanının görevlerini ifa ederdi. Savaşa karar verme, çok yüksek mansıblı devlet adamlarının azli, terfii ve atamalar konularında hükümdarın tasdikini alırdı. Kendi yetki alanında vermiş olduğu kararlar hükümdarın kararı addedilirdi.

1.3.2. Kubbe Vezirleri (Günümüz Bakanları)

Yukarıda belirttiğimiz gibi I. Murat döneminde vezir sayısının artması ve birinci vezirin bir nevi veziriazam olmasıyla diğer vezirler baş vezire umur-u devletin icrasında yardımcı tayin edildiler. Sayıları beşe kadar çıkmışsa da sonradan üçe düşmüş XVI. yüzyıl sonlarına doğru yediye yükselmiştir.⁶⁵ Vezirler Kanuni dönemine kadar umumen merkezde bulunurlardı. Kanuni'den itibaren taşraya gönderilmeye başlanmıştır. Önemli eyaletlere vezirler tayin edilmiş ya da tayin olunan beylerbeyine vezirlik mansıbı tevdi edilmiştir. Şu da var ki Rumeli beylerbeyi de vezir olmasa bile divanın asli üyesiyken idari veya adli görevi bulunmayan şeyhülislam divan-ı hümayun üyesi değildi. Harem dairesinin hemen yanında olan toplantı yerinin yapılması, buranın tavanının kubbe şeklinde olması ve yardımcı vezirlerin burada toplantıya katılmasından mütevellit bu vezirlere Kubbealtı vezirleri denilmiştir.⁶⁶ Bu vezirler divanda davalara müdahale etmezler, sorulduğu takdirde fikirlerini beyan ederlerdi. Devlet yönetiminde tecrübe

⁶³ Bkz. İpşirli, "Sadrazam", 35: 415.

⁶⁴ Bu mührü mühür-ü hümayun denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İpşirli, "Sadrazam", 35: 416.

⁶⁵ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 65.

⁶⁶ Bkz. Mumcu, "Dîvân-ı Hümayun", 9: 431.

kazanmak ve danışmanlık hizmetinde bulunmak için Divan-ı Hümayun toplantılarına katılırlardı.

İlk defa Abbâsîler’de Hârûn Reşîd zamanında tesis edilen vezirlik kurumu Osmanlı’da bu anlamda Orhan Bey zamanında izhar etmiştir. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde vezirler erbab-ı seyf tesmiye edilen askerlerden olmayıp erbab-ı kalem tesmiye edilen bilgin sınıfından olmuştur.⁶⁷ Sadrazam sefere çıktığında sıradaki vezir sadrazamın naibi olarak görevlerini yürütürdü.⁶⁸ Vezirlik müessesesi Çandarlı Hayreddin Paşa ile birlikte tabiri-i caizse rayına oturmuş ulemeden olması hasebiyle askeri salâhiyetleri de şahsında mezcederek, otoriter anlamıyla ilk vezir olmuştur.⁶⁹ Vezirlik müessesesi zamanla haiz olduğu önemi yitirmeye başlamış daha sonra da bilcümle inkıraza uğramıştır.

1.3.3. Kazasker

İlk defa Hz. Ömer zamanında kurulan,⁷⁰ Zengiler’de ve Eyyübiler’de yargıda ikinci sıraya haiz, Selçuklular’da⁷¹ bulunan “kadı leşkerliğin”⁷² gelişmiş hali olan kazaskerlik, Osmanlı’da devletin asıl kurucusu olarak nitelendirebileceğimiz Orhan Bey’e kadar dayanmaktadır. Osmanlı devletinden idareci taifeye “erbab-ı seyf” denmesi hasebiyle bu zevatın hukuki müşkülâtını çözmek üzere tayin olunan ayrıca ülkedeki adalet ve eğitim müesseselerini tevcih eden kişilerdir. Bidayette halkın her konuda danışmanlığını yapan umur-u adliye ve ulemanın riyasetliğini yürüten kişi Bursa Kadısı Çandarlı Halil’dir.⁷³ Terakkisi Fatih döneminde olan kazaskerlik, umur-u devletin ziyadeleşmesi hasebiyle Rumeli ve Anadolu kazaskeri olmak üzere ikiye çıkarılmıştır.⁷⁴ Çözümlemeyip divana havale olan her nevi müşkülât hakkında alınacak kararların Şeriat-ı İslam’ a tenakuz etmemesini sağlamak hassaten onların vazifesiydi. Yine divanın mahkeme-i aliye sıfatıyla ki buna Yargıtay ya da Danıştay tesmiye edebiliriz, bazı davalara bakması durumunda en üst dereceli kadı olarak mütalaasını sunardı.⁷⁵ Bundan sonra alınan kararlar günümüzdeki gibi kesinlik ifade eder itiraz için başka bir merciye başvurulamazdı.

Araştırmamızda mansıbını serdedeceğimiz şeyhülislamlık ise kazaskerliğin akabindeki makam olarak izhar etmektedir.

⁶⁷ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, 1. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1990), 2: 309.

⁶⁸ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 66.

⁶⁹ Bkz. Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, 23.

⁷⁰ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25: 140.

⁷¹ “Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’in Mecdüddin adlı bir kişiye verdiği kazaskerlik menşurunda onu ordunun ve askerlerin kadısı olarak görevlendirdiği, davalara bakarken hükümleri Kur’an ve Sünnet’e uygun olarak vermesini emrettiği görülmektedir.” Bkz. İpşirli, “Kazasker”, 25: 140.

⁷² “Leşker” asker anlamına gelmektedir.

⁷³ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 96.

⁷⁴ İpşirli, “Kazasker”, 25: 141; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 65.

⁷⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 103.

1.3.4. Defterdar

Anadolu Selçuklularındaki “mütevfi”nin⁷⁶ (sahib-i divan-ı istifa) Osmanlı formu olan defterdar,⁷⁷ devletin umur-u maliyesinden sorumlu olup lüzum-u mütalaasında görüş beyan ederdi. Tesisinin Orhan Bey’e mi I. Murat’a mı dayandığı konusunda farklı görüşler olsa da Fatih kanunnamesiyle şekillendiği barizdir.⁷⁸ Zamanla devlet askeri alandan siyasi alana her yönde terakki etmesiyle bunların sayısı da Rumeli ve Anadolu defterdarı tesmiye olmak üzere ikiye çıkarılmıştır.⁷⁹ Rumeli defterdarı olan baş defterdar divanın asli üyesi olup, vezir mansıbında değilse mevkii olarak divanda kazaskerin akabine gelmekteydi. Mali mevzularda salahiyyete haiz olup, mülk-ü hükümdarın naibi mesabesinde idirler. Topkapı sarayındaki defterdar kapısı tesmiye edilen mahalde toplanan divanda devletin umur-u maliyesini takip ederdi.⁸⁰ Maliyeye ait işler defterdar tarafından deftere kaydedilir, bilgisi haricinde devlet malından harcama yapılmazdı. Defterdarlık müessesesinin öneme haiz olması hasebiyle salahiyyet ve mesuliyetleri çok açık bir şekilde belirtilmişti.⁸¹

1.3.5. Nişancı

Hükümdara atfen kitabe edilen ferman, beratname gibi evraka hükümdarın tuğrasını çeken yine yüksek mansıblı bir memurdu.⁸² Bu nedenle tevkii, tuğrai, muvakkii, tuğrakeş-i adlarıyla da tesmiye olunmaktadır.⁸³ Tesis tuğra, kullanılmış olması hasebiyle Orhan Bey zamanına kadar dayandırılabilir. Selçuklularda⁸⁴ tuğrai denilen yüksek bir mansıbın bulunması ve Osmanlının teşkilat azalarını Selçuklu formu üzerine tesis etmesi hasebiyle bu mansıbın daha devletin bidayetinde olabileceğini idrak edebiliyoruz. Görevlerinin izhar olması ve dairenin tam manasıyla alanlarının belirlenmesi ise Fatih dönemine rastlar.⁸⁵ Atamaları liyakate bakılarak bazen ulemadan (kadınlardan bazen de müderrislerden) yapılmıştır. Nişancılık, ferman, ahidname, berat gibi

⁷⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “ Defterdar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 94.

⁷⁷ Defterdar kelimesinin İlhanlılar tarafından da kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 224.

⁷⁸ Kütükoğlu, “ Defterdar”, 9: 95.

⁷⁹ Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 319-361; Kütükoğlu, “ Defterdar”, 9: 95.

⁸⁰ Bkz. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 66.

⁸¹ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 106.

⁸² Bkz. Erhan Afyoncu, “ Nişancı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33: 156.

⁸³ Bu makama gelenler ahidname, berat, menşur, name, hüküm ve fermanların baş taraflarına padişahın imzası olan tuğrayı çekmekle de mükelleftiler. Bu sebeple Nişancılığa “Tuğray-ı Şerif Hizmeti” adı da tesmiye edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 214; Ayrıca bkz. Afyoncu, “ Nişancı”, 33: 156.

⁸⁴ Anadolu Selçuklu Devleti’ndeki divanlar arasında en belli başlılarından biri Tuğra Divanı’ydu. Bu divan bütün menşur, berat ve namelerin yazıldığı ve hükümdar tuğrasının çekildiği bir devlet dairesi olarak görev ifa etmekteydi. Divanın başında yer alan memura “Tuğra” denilmekteydi. Tuğra’lerin çok iyi bir eğitim almış, ayrıca devletin resmi dilleri olan Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilen âlim ve edipler arasından seçilmesine özen gösterilmekteydi. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 97.

⁸⁵ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 104.

evraka tuğra çekmek, kanun teklifinde bulunmak ve düzenlemek, yeni fethedilen toprakları tescil etme, tahrir defterlerinin tashihi, dirlik defterlerini tescil etme görevlerini içermekteydi. Nişancının Divan-ı Hümayun'da alanı belirlenmiş bu görevleri ifa etmesi XV. yy'den sonra olmuştur.⁸⁶ "Serdar-ı ekrem ve sadrazamların uhdesinde seferlere de iştirak etmiştir. Fatih kanunnamesinde vezirlik, kazaskerlik ve baş defterdarlıktan sonraki en yüksek makamı."⁸⁷ Reisülküttabın nişancının işlerini almasıyla nişancı her ne kadar teşrifattaki konumunu korusa da fiiliyatta kaldırılana kadar pek aktif olamamıştır.

2. Ulemanın Teşkilat İçindeki Mansıbı

Bidayetinden bu yana Osmanlı Devleti'nin dâhili ve harici siyasetinde, teşkilatlanmasında, hatta idaresinde ilim adamlarının riyasetliğini müşahede etmek mümkündür. Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında askeri teşkilatlanma ile birlikte ilmi teşkilatlanmayı da başlatmıştır.⁸⁸

Osmanlı hükümdarlarının ulemaya verdiği öneme binaen yer yer Anadolu beyliklerinden ve diğer ülkelerden rical-i ulumu saraya çağırıp misafir etmeleri ve bazı âlimlerin ülkelerine dönmeyerek Osmanlı Devleti'nde kalmaları gerçekten teclib-i dikkattir.⁸⁹

Bütün rical-i idare ve siyaset içerisinde en âli salahiyet ilim erbabına tevdi edilmişti. İlmiyeden olanlar askerlikten ve bilumum vergiden muaftılar. İlimlerine hürmeten tecziyede bile onlara imtiyaz tanınmıştır. Rical-i idarenin ehl-i örf kesimini oluşturan kapıkulu mensuplarıyla diğerlerine idam dâhil her türlü ceza verilirken ilmiye mensuplarına verilen en ağır ceza, o da nadiren, azil veya sürgündü.⁹⁰

Teşkilat-ı ilmiye, eğitim, öğretim, sivil yargı, hukuki ve dini danışmanlık, camilerin yönetimi gibi öneme haiz kamu hizmetlerini ifa eden kurum ve kuruluşları bünyesinde cem etmiştir. Bu grup, görevleri eğitim, fetva vermek, yargılamada bulunmak olan müftüler, müderrisler, kazaskerler, kadılar ve padişah hocalarını istiaab etmektedir.⁹¹

Osmanlı Devletinde bilumum umur-u diniye, ilmiye sınıfı ve bu sınıfın en yüksek makamında bulunan Şeyhülislam (müftü) tarafından tanzim edilmiş, hukuki işler ise kadılarca şer'i ve örfi kanunlar cihetinde karara bağlanmış ve sonuçlandırılmıştır.⁹²

Osmanlılarda, kendisine yöneltilen genel ve özel mahiyetteki şer'î ve hukuki sorulara dört ehl-i sünnet mezhebinden "Hanefî fıkhı" na binaen cevap veren kişiye "müftü" ve verilen karara da "Fetva" adı tesmiye edilmiştir. Müftülere

⁸⁶ Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, 47.

⁸⁷ Bkz. Afyoncu, "Nişancı", 33: 157.

⁸⁸ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 109.

⁸⁹ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 110.

⁹⁰ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 111.

⁹¹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 165.

⁹² Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 131.

şeyhülislam unvanı da tesmiye edilmiştir.⁹³ Şeyhülislam şer'i kanunların uygulanmasından mükellef en yüksek mansıb ve salahiyete haiz görevlidir.⁹⁴ Umur-u devlet icra edilmeden evvel bu makamın onayı elzem olduğu için ki bu da dini onay demektir, merkez teşkilat içinde bu mansıb âli bir konumdaydı. Buna binaen teşrifattaki mansıbdan olmasa da manen sadrazama müsavi addediliyordu. Kazaskerler bir bakıma şeyhülislamın divandaki naipleri olması hasebiyle şeyhülislam bizatihi divan üyeleri arasına dâhil edilmemiştir. Fakat şeyhülislam lüzum-u mütalaasında toplantıya davet edilirdi.

Şeyhülislam fetvaları hukuk kararı addedilmese de hukuk kararları fetvaları nakzedecek şekilde tasdir edilemezdi. Henüz teşkilatlanma aşamasındayken şeyhülislamlar "şer'i maslahat değildir, nasıl emrolunmuşsa öyle hareket etmek uygundur" biçiminde siyasi atmosfere göre karar tasdir ederken sonraki şeyhülislamlar, siyasi atmosferi bizatihi kendileri oluşturmuşlardır. Siyasi, hukuki bütün mevzularda dinin önerdiği şekliyle müdahale ve tesviyelerde bulunmuşlardır. Örfi hukuk ile şeri hukuku mezcutmeye gayret etmişlerdir.⁹⁵ XVII. asırdaki kapıkulu isyanlarında hükümdar azl ve katlinde, hükümdarlar aleyhine fetvalar verecek yetkide olan şeyhülislamların vazife ve dâhilleri öneme haizdi. Daha sonraları ise ilan-ı harp ve sulh akdi, şeyhülislamların fetevası alınarak icra edilmiştir.⁹⁶

Şeyhülislâmların telhisçi, kethüda, çuhadar, mektupçu gibi muavinleri ile zatına münhasır "Fetva Kalemi" tesmiye edilen bir daireleri mevcuttu. Dairenin riyaseti Fetva Emni tesmiye edilen, İslam hukukunda ihtisas sahibi tecrübeli bir kişiye aitti. Bu daire ayrıca müevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezzi gibi memurları da istiâb etmekteydi.⁹⁷

Osmanlıda şeyhülislamlık ve kadılık farklı mansıplar olup nadiren birleştirilmiş, sonradan şeyhülislamlık reis-i ulema olarak müderrislerle mevali tesmiye edilen kadılar uhdesine tevdi edilmiştir. Bilahare ulemanın mercii olan şeyhülislamdan başka vilayet sancak ve kazalarda da halkın sordukları şer'i suallere cevap veren müftülükler kaim edilmiştir.⁹⁸

⁹³ Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 173.

⁹⁴ Şeyhülislamın görevleri için bkz. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39: 91-92.

⁹⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 138.

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 189.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 196; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 136.

⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 174; Uzunçarşılı burada 'Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Al-i Osman, Varak 139' u vermiş biz de zikretmeyi uygun gördük: Vilayet sancak kaza müftüleri de toplumun şer'i müşkülâtına bakan fetvalar tasdir ederdi. Bu fetvaların şekli şeyhülislam fetvasıyla benzerlik arz etmekteydi. Bu müftülerin tayinleri şeyhülislam mansıbının görevleri arasında olup kendilerine gönderilen rüüslara göre hareket etmeye mecburdular. Bu müftüler verdikleri fetvanın üstüne nere müftüsü olduğunu izhar eden mühürlerini çekerler ve verdikleri fetvanın Arapça nassı ile bunu aldıkları fetva kitabını belirtirlerdi. Hangi mezhepten olursa olsun Osmanlı müftüsü fetvayı Hanefi mezhebine göre tasdir ederdi; Şu var ki Mekke, Medine, Kahire, Kudüs, ahalisinin ekserisi Şafii,

Bazı kaynaklar XVI. yy'deki anlamıyla olmadığını söylemekle beraber⁹⁹, ilk şeyhülislam, II. Murad döneminde Molla Şemseddin Fenârî izhar edilmektedir.¹⁰⁰ II. Murad 825 (1425) senesinde şeyhülislamlık mansıbını ihdas ederek teşkilat-ı ulema terakki kat etmiş, bilahare Fatih'in kanunnamesindeki şerhlerle mansıp merkez teşkilatındaki konumuna haiz olmuştur.¹⁰¹ Kanunname Şeyhülislam'dan başka hükümdar müderrisleri de serdar-ı ulema addedilmekte, sadrazamın onlara hemen yanında yer vermesi istenmektedir.¹⁰² Bu makam şeyhülislamın fetva verme vazifesine ve liyakatine sahip olmalarına ve ilmi mertebelerine hürmeten ihzar edilmişti. Bidayette yargılama vazifesi de uhdesinde iken, şeyhülislam tesmiyesinden sonra yargı salahiyeti uhdesinden çıkmış, sadece fetva mansıbı olarak kalmıştır. Hükümdar ve divan, icra-i umurun dine uygunluğu hususunda şeyhülislandan fetva isterdi. Şeyhülislamın dini, siyasi, idari ve adli hususlarda fetva tasdir etmek ve riyaset-i ulemalığı sürdürmek gibi vazifeleri olmuştur.

Hükümdar veya veziriazam tarafından tayin olunan şeyhülislamın yine bu taraflarca lüzumunda azlolunabiliyordu. Bu durum şeyhülislamın teşrifattaki mansıbı hakkında akıl yürütmemizi ve şeyhülislamın mansıbını idrak edebilmemizi sağlamaktadır. Şeyhülislamı temsilen divanda bulunan kazaskerler beş yüz akçe yevmiye alırken şeyhülislamın bunun beşte biri kadar ücret alması rical-i siyaset ile rical-i ulemayı mukayese edebilmemizi sağlamaktadır.¹⁰³ Bununla beraber veziriazamların görevden azli veya idamları ise şeyhülislam kararına bakmaktaydı. Bu durum ise bize göre her hâlükârda şeyhülislamın manevi mansıbını muhafaza etmekteydi.

Şeyhülislamın veziriazamla ters düşmeleri neticesinde hükümdara şikâyet edilmesi, yaşının ilerlemesiyle uhdesindeki işleri icra edememesi benzeri durumlara binaen vazifelerinden azlolunurlardı ki örneklerini Uzunçarşılı zikretmiştir.¹⁰⁴ Örneğin ihtiyarlığı ve meşihat işlerinin başkalarının elinde kalmasına sebep olması hasebiyle şeyhülislam Mekkizade Mehmet Efendi'nin¹⁰⁵ azledilmesi, on altı ay bu görevde kaldıktan sonra III. Selim'in isteğine binaen gerçekleşmiştir. Teessürden hastalanabileceği hasebiyle de gönlü incinmeyecek

---

Maliki, Hanbeli, mezheplerine mensubiyetlerinden, bu bölgelere bu üç mezhep mensubu ayrıca üç müftü tayin olunurdu. Müftü bulunmayan kazalarda bu umur kadılar uhdesindeydi.

⁹⁹ Bkz. İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30: 245.

¹⁰⁰ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 132; Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 114.

¹⁰¹ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 110.

¹⁰² "Şeyhülislam ulemanın reisidir. Ve muallim-i sultani dahi serdar-ı ulemadır. Veziri azam onları riayeten üstüne almak münasıptir. Ama müffî ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler" Abdurrahman Abdi Paşa, *Kanunname-i Al-i Osman*, (İstanbul: Milli Tettebular Mecmuası), 1: 10.

¹⁰³ Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 175.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 192; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 134.

¹⁰⁵ Mekke'de doğmuş olması hasebiyle bu adı almıştır.

şekilde adet üzere çavuşbaşı yerine reisülküttâb gönderilerek azli, köşkünden ve yalisından istediğini seçip ikamet edebileceği tebliği ulaştırılmıştır.¹⁰⁶

Bir yanda böyle durumlar varken araştırmamıza ışık tutması hasebiyle Koçi Bey'in hükümdarın bile şeyhülislamı azletme salahiyetine haiz olmadığını zikrettiği ifadelerini, vermemiz önem arz etmektedir. Koçi Bey: "Bir âlim, şeyhülislam olduktan sonra artık ma'zul olmazdı. Zira fetva mansıbı aziz, şerefli ve güzide bir ilmi makamdır. Onun hürmeti başkasına benzemez, azil kabul etmez ve âlim o makama layık olmaz. Öncelikle şeyhülislam olan kimseler fazilet ve kemal sahibi olmalarının dışında hükümdar hazretlerine uygun bir lisanla nasihat ederek doğruyu söylemekten geri kalmazlardı. Ayrıca din ve devletin bozulmaması için çalışır ve insanların haksızlığa uğramaması için uğraşırlardı. Şeyhüislamlığa böyle bir âlim getirildikten sonra bir daha azledilmemelidir." cümleleriyle şeyhülislam mansıbını izhar etmiştir.¹⁰⁷

Osmanlı devletinde müftülük, kadılık, müderrislik bu mansıbın ilk teşekkülâtında bir zat uhdesinde birleşmiş olsa da nadirdi. Fatih döneminde Hızır Bey'in zatında hem kadılık hem de müftülük birleşmişti.¹⁰⁸

Ebussuud Efendi'den sonra şeyhüislamlığa atanma şartları tebeyyün etti. Daha önce kazaskerlik, kadılık ve müderrislik vazifelerinde bulunanlardan liyakate haiz olanlara şeyhüislamlık tevdi edilmişti. Ebussuud Efendi'den¹⁰⁹ sonra ise şeyhüislamlık Rumeli kazaskerlerine nadiren de Anadolu kazaskerine tevdi edildi.

Bizim üzerinde durduğumuz husussa, Osmanlı devletinin temellerinin İslam'a dayandığını ve rotasını İslam'ın kanunlarının çizdiğini ortaya koymak. Böyle bir durumda teşkilatta yukarıda da söylediğimiz gibi şeyhülislam her ne kadar veziriazam yanında ve mesabesinde olsa da mansıbı itibariyle şeyhülislamın tabir-i caizse ağırlığı vardı. Şeyhüislamlar biraz sonra vereceğimiz karar örnekleri gibi hükümdar aleyhine bile fetva verebildiği için onların kararları bütün fiil ve işlerde göz önünde bulundurulmuştur.

2.1. Ulemanın Mansıbının Örnek Kararlar Bağlamında Tahlili

Vereceğimiz şu örnek bile aslında çalışmamızdaki amacımızı ortaya koyabilecek mesabededir. İlk meslek olarak askerlik vazifesini intihap eden İbn Kemal, Vezir Çandarlı İbrahim Paşa'nın uhdesinde düşük rütbeli bir subay iken, bir gün Osmanlı ordusunun dinlenme amaçlı konakladığı esnada savaş divanı kurulur. Divanın başlamasından sonra dâhil olan ve zahiren de küçük duran bir molla rical-i idarenin hepsinin önüne geçerek veziriazamın hemen yanına oturur. İbn Kemal, başarılarıyla müsemma olan Evranuz oğlu Ali Bey'e bile teşrifatta

¹⁰⁶ Bkz. Tahsin Özcan, "Mekkî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28: 577.

¹⁰⁷ İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Fethinin İnsani ve Medeni Kıymeti*, 1. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 1953), 38.

¹⁰⁸ Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 176.

¹⁰⁹ Ebussuud Efendi'nin Şeyhüislamlığı için bkz. Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 115.

üstün olan bu mollaya şaşar kalır ve merakla kim olduğunu öğrenmeye çalışır. Müderris Molla Lütfi olduğunu öğrendiğinde nasıl olur da divanda böyle bir mansıbının olduğunu sorunca “ rütbe-i ilim rütbelerin en alisidir” cevabı verilir. Bu ahval üzere İbn-i Kemal ne yaparsa yapsın bu vazifede hiçbir zaman Evranuz oğlu Ali Bey misali üstün olamayacağını buna rağmen ilim yolunda say-ü gayret ederse Molla Lütfi gibi olabileceğini düşünerek hâlihazırdaki mesleğini terk ederek ilmiyeye dâhil olur ve gayretleriyle günümüzde bile dikkat çeken bir ilim adamı olur.¹¹⁰

1574 tarihinden evvel müftü ve müderrislerin tayin işleri ve azilleri veziriazam uhdesindeyken, veziriazamların konuya hâkimiyetlerinin yetersizliği hasebiyle bu iş şeyhülislamı tevdi edildi.¹¹¹ Bununla şeyhülisamlığın en yüksek mansıb olması ve kazaskerlerle veziriazamların haksızlık yapmalarına mani olunmak amaçlanmaktaydı. Tayinler nokta-i nazarında şeyhülislam, veziriazamın mütalaasını alarak tayin edilecek müderris ve mevaliden için yine veziriazamın vasıtasıyla hükümdarın tasvibini alırdı. XVII. yy’den sonra bu işte veziriazamların muvafakatlarının alınması kazaskerlerle yüksek mevaliye tevdi edilmiştir.¹¹²

Şeyhülisamlığın ehemmiyeti arttıktan sonra mühim umur-u devlette şeyhülisamların mütalaalarından da istifade edilmesi olağan hale gelmiştir. Bir nevi yürütmenin başı mesabesinde olup Osmanlı devletini idare eden veziriazamların, Sokullu Mehmet Paşa’dan sonra devlet idaresinde onun mesabesinde olmamaları küçük yaştaki basiretsiz ve tecrübesiz hükümdarlar hasebiyle şeyhülisamların ehemmiyeti ziyadeleşmişti.

İbn Kemal olayından başka gerek şeyhülisamların gerekse kadıların tasdir ettiği karar ve gösterdikleri sebat, ulemanın devlet teşkilatındaki mansıbını kolaylıkla anlamamızı sağlayacak dikkate şayan örneklerdir.

Namazlarda cemaate iştirak etmeyip namazını münferit eda eden Yıldırım Beyazıt’tın şahitliğini geçerli saymayan Molla Fenarî,¹¹³ ibadet ve feraizde kusur eden kimsenin insan hukukuna riayet edilmesini iktiza eden durumlar karşısında da hata edebileceğini düşünerek mahkeme salonunda bizatihi Yıldırım Beyazıt’a

¹¹⁰ Bkz. Mehmet İpşirli v. dğr, *Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: İrcica, 1994), 1: 139.

¹¹¹ Hatta Ebussuud Efendi veziriazama tezkire yazarak (fetva ile meşguliyet, vaktimizi alırken bu bari dahi üzerimize tahmin bize cevrdir.) diye şikâyet serdetmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 179; Ayrıca bkz. Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 115.

¹¹² Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 180.

¹¹³ Asıl adı Muhammed b. Hamza b. Muhammed Şemseddin el-Fenarî’dir. Fenercilik sanatı ile meşgul olduğu için kendisine Fenarî dendiği kaynaklarda zikredilmektedir. el-Suyuti Celaleddin Abdurrahman *Buğyetu’l-vu’at fi tabakati’l-luğaviyyin ve’n-nuhat*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1908), 39; Taşköprüzâde ise Fenarî’nin bir köy adı olduğunu onun bu köye nisbetle Fenarî olarak isimlendirildiğini söyler. Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakaikun’-n-Numaniyye*, trc. Mecdi Edendi, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1269), 47.

karşı şahitliğini reddederek¹¹⁴ Şeyhülislamlığın o dönemdeki mansıbını adeta gözler önüne koymuştur.¹¹⁵

Bir gün Divan'da Sadrazam Derviş Paşa'nın suçsuz bir adamın katline hükmetmesi üzere, onu muhafaza eden ve bu yüzden Divan'ı terk eden Şeyhülislam Yahya Efendi(1453-1644)'nin bu hareketi hükümdar I. Ahmet'in dikkatini celb eder. Bu hareketinin sebebi sorulduğunda o da: "Kaza emanettir. Padişah kazaskerleri istımaı deâvî ihkak-ı hak, mazlumları sıyanet için nasbeyler. İcab-ı şer'i yoğiken bugün bir adam katlolundu. Artık benim için icrây-ı kazaya imkân kalmadığından terk-i mansıba mecbur oldum." der. I. Ahmet, Yahya Efendi'nin bu cevabına binaen sadrazamı cellada teslim ederek işi noktalar.¹¹⁶

Yine Fatih'in hocası Molla Gürani'nin¹¹⁷ düşüncelerini ifade etmekten imtina etmeyen bir şahsiyet olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸ Bursa'da kadyken vakıflara dair irsal edilen bir fermanı "şeriata aykırıdır" diyerek iade etmiş ve dinin uygulanmadığı bir ülkede yaşayamayacağını söyleyerek Mısır'a gitmiştir. Daha sonra Fatih'in özel daveti ve ricası üzerine geri dönmüştür.¹¹⁹ Zenbilli¹²⁰ Ali Efendi II. Bayezid'in görüşme isteğini geri çevirmiş, Yavuz'un idamına hükmettiği¹²¹ pek

¹¹⁴ Taşköprüzâde, *eş-Şakaikun'n-Numaniyye*, 19.

¹¹⁵Bu olaydan sonra Yıldırım Beyazıt, köşkünün karşısında bir mescit yaptırıp, mescitte kendine hususi bir yer ayırarak namazları cemaatle kılmaya başlar. Taşköprüzâde, *eş-Şakaikun'n-Numaniyye*, 20.

¹¹⁶ Bkz. Uraz Murat, *Şeyhülislam Yahya*, 1. Baskı (İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 1944), 5.

¹¹⁷ Molla Gürani, Fatih padişah olduğunda da ona ismiyle Mehmet şeklinde hitap ederdi. Hocasını ziyadesiyle takdir eden öğrencisi tahta geçtiğinde, kendisine vezirlik teklif etmişse de o, "Senin kapında hizmet edenler sonunda vezaret makamına ulaşmayı arzular. Eğer kendileri dışında bir kimse vezir olursa sana olan bağlılıkları zayıflar ve saltanatın düzeni bozulur" diyerek, ikbali kendi elleriyle geri çevirmiş, bir süre kazaskerlik, daha sonra da Bursa'da vakıfların düzenlenmesi görevini yürütmüştür. Bu sırada Padişahın yakınlarından birinin bir teklifini; "Şer'i Şerife uygun değildir" diyerek reddedebilmiştir. Bu olay bile bize şeyhülislam mansıbını izhar edebilmektedir. Bkz. Nesimi Yazıcı, "Fatih'in Yetiştirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/1 (2008): 10; M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30: 249.

¹¹⁸ Yaşaroğlu, "Molla Gürani", 30: 250.

¹¹⁹ Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi* 1, Derleyen, Ahmet Demir, Mehmet Kafkas, 1. Baskı (İzmir: Nil Yayınları, 1995), 123; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 132.

¹²⁰ Kendisinden istenen fetvaların cevaplarını konağının penceresinden ipe sarkıttığı bir zenbille koymasından dolayı 'Zenbilli' lakabını almıştır. Taşköprüzâde, *eş-Şakaikun'n-Numaniyye*, 174.

¹²¹ Bir defasında Yavuz Sultan Selim Han Topkapı Sarayı hazinesi görevlilerinden yüz elli kişinin sorumsuz davranışlarından dolayı idamını emretmişti. Zenbilli Ali Efendi, bu kararı duyunca derhal Divan-ı Hümayun'a koştu. Vezirler ayağa kalkıp saygı ile karşıladılar ve başköşeye oturtular. Şeyhülislamın divana gelmesi adet olmadığından, niçin geldiğini sordular. Padişahla görüşmek istediğini söyledi. Durum padişaha arz edildi. Yavuz Sultan Selim Han, huzuruna girmesine izin verdi. Arz odasına girip selam verdi. Padişahın hürmet göstermesinden sonra, gösterilen yere oturdu. Sonra padişaha; "Fetva vazifesinde (şeyhülislamlıkta) bulunanların bir işi de, padişahın ahiretini korumak, onları dinen hata olan şeylerden sakındırmaktır. Yüz elli kişinin idam edilmesine padişah fermanı çıktığını duyduk, öldürülmeleri için, dinen bir sebep tespit edilmiş değildir. Bunların af buyrulması rica olunur." sözü üzerine kızan padişah; "Bu iş saltanatın gereğidir. Âlimler böyle işlere karışsa devlet idaresi kargaşaya uğrar. Sorumsuzluklara göz yummak, beğenilecek tutum değildir. Bu işlere karışmak sizin vazifeniz değildir." dedi. Zenbilli Ali Efendi, Padişahın bu sözleri karşısında; "Bu karar ahiretiniz ile ilgilidir ve buna karışmak da bizim vazifemizdir. Eğer affederseniz ne iyi ne güzeldir Yoksa ahirette cezaya müstehak olursunuz." Bu sözler, Padişahın kızgınlığını yatıştırmıştı. "Affettik" diyerek lütf göstermiştir. Geniş bilgi için bkz. Taşköprüzâde, *eş-Şakaikun'n-Numaniyye*, 175

çok kimseyi, adeta kendi canını ortaya koyarak kurtarmış ve hatta çoğuna vazifelerini tevdi ettirmişti.¹²² Yavuz Sultan Selim Han bir defasında Edirne'ye revan olmuş Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi de hükümdarı yolcu etmek hasebiyle gelmişti. Hükümdarı yolcu edip geri dönerken dört yüz kişinin elleri bağlı bir vaziyette idama götürüldüklerini gördü. Bu kişilerin idam hükümlerinin sebebini sordu. Hükümdar, ülkesinde ipek alınıp satılmasını yasaklamıştı.¹²³ Bunların bu yasağa uymadıkları için yakalandığını ve idam edileceğini belirttiler. Zenbilli Ali Efendi hemen geri dönüp, hükümdara vasıl oldu. "Bu elleri bağlı dört yüz kişinin öldürülmesi helal değildir. Bu hususta Allah indinde sorumlu olursun. Sakın bunları idam ettirme!" dedi. Bu sözlere öfkelenen hükümdar: "Halkın üçte birinin ahvalini tesviye için üçte ikisinin bile katledilmesi caiz iken, böyle bir avuç kimsenin katledilmesini çok görmek yersiz değil midir?" dedi. Zenbilli Ali Efendi; "Bu iş büyük bir kargaşada mubahtır, yapılabilir." deyince, Yavuz; "Hükümdarın emrine karşı gelmekten daha büyük kargaşa olur mu?" dedi. Zenbilli Ali Efendi'nin cevabı şöyleydi: "Bunlar senin emrine karşı gelmemişlerdir. Zira senin ipek emini tayin etmen, ipeğin alınıp satılmasını gösterir. Bu bir ruhsattır, açıkça izin vermen demektir. İpek alınıp satılmayacaksa niye ipek emini tayin ettiniz, onun vazifesi nedir?" dedi. Hükümdar ona; "Senin saltanat işlerine ait bu gibi şeylerde söz söylemen vazifen değildir!" dedi. Zenbilli Ali Efendi; "Bu husus ahiret işlerindedir. Buna karışmak benim vazifemdir."¹²⁴ diyerek selam vermeden Yavuz'un huzurundan ayrıldı. Bu duruma kızan hükümdar bir müddet atının üstünde hiçbir şey yapmadan adeta donmuşçasına bekledi sonrasında da hareket etti. Çevresinde bulunanlar hayretler içerisinde hükümdarı izlediler. Yavuz Sultan Selim yolda mealen; "Eğer affedersen, bu, takvaya daha yakındır." buyurulan ayet-i tefekkür edince dört yüz idam mahkûmunu affetti. Edirne'ye vasıl olunca da Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendiye bir ferman gönderdi. Bu fermanda şöyle diyordu: "Dînî ve tıynî (yaratılış), istikâmetin (doğruluğun) mâlûmum olup, kazâ-yı tarafeyni cem ettim ve kelâm-ı Hakkı işitip uydum ve dahî seni oraya nasbettim." Bu şekilde o, dört yüz kişiyi affettiğini ve Zenbilli Ali Efendiyi takdir edip, ayrıca ilmiye sınıfı için şeyhülislamlıktan sonra en yüksek makam olan kazaskerlik vazifesine, hem de her iki kazaskerliği birleştirerek onu naspettiğini bildirdi.

¹²² Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 133. Görevlerine iade edenler hakkında Zenbilli Yavuz Sultan Selim Han'a; "Ahiretiniz ile ilgili hizmeti yerine getirdim. Mürüvvet ile ilgili bir sözüm daha var." dedi. Padişah; "Onu da söyle." deyince; "O sözüm de şudur ki, Padişahın affına uğrayan o kişilerin, işlerinden el çektiler, el açarak sokaklarda dolaşmaları, Padişahlığın şanına layık mıdır?" dedi. Bunun üzerine Padişah bunu da kabul etti. Sultan Selim Han; "Fakat bunlar vazifelerinde kusur ettikleri için, bunları tazir edeceğim." dedi. Zenbilli Ali Efendi daha sonra teşekkür ederek padişahın huzurundan ayrıldı. Yavuz Sultan Selim Han da onu methederek uğurladı. Şahin İbrahim, "Zenbilli Ali Efendi", *Somuncu Baba Dergisi* 95 (Eylül 2008): 70.

¹²³ Bu karara göre İran'la yapılan ipek ticareti ve İran'a silah ve her türlü stratejik madde ihracı yasak edilmiştir. Türk tacirleri, çok sıkı alakaları olan İran'la ticaret kesilince, muazzam zarar görmüşlerdir ki, Kanuni, tahta geçer geçmez bu zararı tazmin etmiştir. Öztuna Yılmaz, *Yavuz Sultan Selim*, 5. Baskı (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011), 64.

¹²⁴ Olay için bkz. İpşirli, "Şeyhülislâm", 39: 92.

Başta hükümdara saygıdan bunu kabul eden Zenbilli Ali Efendi daha sonra şöyle bir cevap yazıp gönderdi: “Velâkin hazret-i Hak ile ahdim vardır ki: Söz veya kaleminden Hükmettim! kelimesi çıkmaya. Ol ahdimizi korumak yüzünden, vukû bulan kusurumuzu af buyurmak, bu duâcınızın sonsuz recâlarıdır...” Yavuz Sultan Selim, Zenbilli Ali Efendinin ilim mansıbını, dolayısıyla ahireti dünya mansıbına tercih ettiğini görerek ona beş yüz altın gönderilmesini buyurdu.

Kanuni dönemi Rodos seferine kadar vazifesinde kaim olan Zenbilli Rodos'ta da imamlık yaptı. Bir gün Kanuni, meyve ağaçlarına karıncalar dolunca, karıncaları öldürmek için mevzuyla Zenbilli'ye şu şekilde arz eder: “Dırahtı (ağacı) eğer sarmış olsa karınca ne lazım gelir karıncayı kırınca.” Zenbilli ise nev-i şahsına münhasır bir şekilde sorulan sorunun altına şu cevabı yazmıştır: “Yarın Hakk'ın divanına varınca Süleyman'dan hakkın alır karınca.” Zenbilli'nin verdiği bu karara binaen Kanuni bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Kanuni'nin böyle bir meselede bile soru sorması şeriat nokta-i nazarında hukukun üstünlüğünü bize serd etmektedir.¹²⁵ Bu olayın Kanuni ile hocası Ebussuud Efendi¹²⁶ arasında geçtiği de kaynaklar da zikredilmektedir.¹²⁷

Yine Ebussuud Efendi, hükümdarın, Osmanlı vatandaşı olmayan gayrimüslimlerin, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler hakkında şahitliğinin kabul edilmesiyle ilgili fermanı olduğuna dair bir soruya verdiği cevapta, böyle bir durumun meşru olmadığını, hükümdarın şer'i ahkâma muarız bir emrinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.¹²⁸

¹²⁵ Şahin, “Zenbilli Ali Efendi”, 70.

¹²⁶ Ebussuud Efendi'nin hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz. İbnü'l imad el-Hanbeli, *Şezeratuz-Zehab*, Thk., Mustafa Abdulkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1995), 8: 398; Muhammed Abdülhayy el-Leknevi, *el Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l Hanefiyye*, (Mısır:-, 1324), 82. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l Arifin Esmâül-Müellifin ve Asaru'l Musannifin*, Hazırlayan, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1955), 2: 253.

¹²⁷ Kanuni Sultan Süleyman karınca olayından yıllar sonra vefat etmişti. Cenaze namazını Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldıracaktı. Namaz kılınıp akabinde Padişah defnedileceği esnada mezar başına nefes nefese gelen bir saray görevlisi, desturla mezara atlayıp getirdiği kutuyu özenle mezara yerleştirmeye çalışır. Böyle şey şimdiye kadar ne görülmüş ne duyulmuştur. İslam dinine göre Müslüman kabrine eşya koymak memnudur. Ebussuud Efendi hemen müdahale eder: “Geri dur bre adam, ne yapıyorsun?” Saray görevlisi: “Vasiyeti yerine getiriyorum.” “Ne vasiyeti?” “Padişah vasiyeti... Öldüğünde kabrine koymam şartıyla bu kutuyu bana emanet etmişti. Filanla falan da şahittir.” Gösterdiği şahitler de bunu doğrularlar. Ancak Ebussuud Efendi'yi ikna edemezler. “Olmaz öyle şey, caiz değil!” diye diretir. Kutuyu adamın elinden almak için uzanır. Adam da vermek istemeyince hafiften bir çekirtme yaşanır. O arada kutunun kapağı açılır. Bir sürü kâğıt saçılır etrafa. Ebussuud Efendi kâğıtlardan birini alıp okuyunca kıpkırmızı kesilir. Sultan Süleyman Han'ının mezarına bakarak şöyle mırıldanır: “Ah Süleyman! Sen kendini kurtardın bakalım Ebussuud ne yapacak?” Kutunun içinde, Sultan Süleyman'ın sağlığında yaptığı işlere Ebussuud Efendi'nin verdiği uygunluk fetvaları vardı. Padişah, bütün yaptıklarını “Fetva”ya bina etmiş, böylece kendini bir açıdan muhafaza etmişti ama fetvayı veren Şeyhülislam Ebussuud Efendi ne yapacaktı? Bu yüzden kahırlanıyordu. Evet, bir yanda ağacına zarar veren karıncaları öldürmek için bile fetva alan koskoca bir padişah diğer yanda karıncaların bile öldürülmesine fetva vermeyen adaletli, pervasız ve müşfik bir Şeyhülislam. Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16 Asır Türk Hayatı*, 2. Baskı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 39.

¹²⁸ Fetvanın asli şekli: “Eman ile gelen harbiler, Amr-ı zimmi üzerine bir hususa şahadet eyleseler Padişah-ı alempenah'tan dahi harbilerin şahadetleri tutula deyu ellerinde temessük olucak mezburun

Mesela Fatih ile Rum Mimar İpsilanti arasındaki şu meşhur olay da bize ilmin hükümdar katında mansıbını izhar etmesi açısından son derece mühimdir. Fatih, Rum Mimar İpsilanti'ye Fatih semtindeki Havariyyun Kilisesi'nin arazisi üzerine bir cami inşası vazifesini tevdi etmişti. Bu iş için mimarın ihtiyaç duyacağı malzemeyi tedarik etmiş beraberinde de iki adet büyük mermer teslim ederek caminin Ayasofya'dan daha büyük olmasını emretmişti. Fatih, inşası biten caminin Ayasofya'dan daha büyük yapılmamasından ve teslim ettiği iki mermerin de üçer arşın kısaltılmış olması hasebiyle mimara kızmıştı. Mimar İpsilanti ise sütunları kısaltmasaydı caminin kubbesinin çok yüksek olacağı dolayısıyla da depremlere mukavemet edemeyeceğini belirtmişti. Bu cevaba kani olmayan Fatih, Mimar İpsilanti'nin ellerine had cezası uygulatmıştı.

Bundan sonra Mimar İpsilanti, hükümdarı İstanbul ve Eyüp kadılarına şikâyet etmiş; bu kadılar ise hükümdarı mahkeme etmenin daha üst bir kadının görevi olduğu kararına varmışlardı. Mimar da bu şikâyeti Üsküdar'da kadılık yapan Hızır Çelebi'ye taşıdı. Kadı Hızır Çelebi, mimarın dinlemesinin akabinde hükümdarı mahkemeye davet etmişti. Davaya iştirak için mahkemeye gelen Fatih, mahkemede başköşeye oturmak isteyince, Kadı Hızır Çelebi ihtarda bulunmuştu: "Oturma Beğüm! Hasmunla mürâfaa-i ser olup ayak beraber dur." dedi.

Hızır Çelebi, davacı ve davalıyı sırayla konuştuğuktan sonra kısas olarak Fatih Sultan Mehmet'in de eline had cezası uygulanması kararını vermişti. Hükümdar sıradan bir insan gibi kadı kararını dinlerken mimar hayretten adeta buz kesmişti. Koca hükümdar Fatih'in eli kesilecekti. Kısa bir süre sonra kendisine gelen mimar, kısas yerine diyet ödenmesine karar verilmesini arzu etmişti. Bunun üzerine mahkeme Fatih tarafından mimara ömür boyu günlük 10 akçe diyet ödenmesi kararını tasdir etmişti. Fatih ise, bu 10 akçeyi 20 akçeye arttırmıştı.¹²⁹

I. Ahmet zamanında Veziriazam Derviş Paşa'nın İran seferi için Üsküdar'da bulunan Kapıkulu ocaklarının hareketlerinin tehir edilip edilmemesi mevzuunda hükümdarın katılımıyla yapılan bir müzakereye şeyhülislam Sun'ullah Efendi de davet olunmuş ve bu mütalaada şeyhülislam hükümdarla münakaşa etmişti.¹³⁰

Mehmet Paşa'nın veziriazamlıktan azliyle kimin veziriazam olması hakkında I. Ahmet'le şeyhülislam Esad Efendi müzakere etmişler, şeyhülislamın tavsiyesiyle Kaptan-ı Derya Halil Paşa veziriazam payesini almıştır.¹³¹ Bu olay dahi şeyhülislam mansıbını göstermektedir.

Amr üzerine şهادetleri kabul olunur mu? El-Cevab: Asla olmaz. Ahitnamelerinde ol kaydı cehele-i küttab yazmışlardır. Na meşru olan nesneye emr-i sultani olmaz. Ketebehu Ebussuud." şeklindedir. Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, 99. Geniş bilgi için bkz. Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005): 37.

¹²⁹ Bu olay için bkz. Abdurrahman Adil, *Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye*, 1. Baskı (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341), 185-186; Danişmend İsmail Hami Danişmend, *Fetih ve Fatih*, 1. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 116- 117.

¹³⁰ Mustafa Efendi Naima, *Tarih*, 1. Baskı (İstanbul: TBMM Kütüphanesi, 1281), 1: 446.

¹³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 188.

Sonuç

Tümelden tikele bir yol izlediğimiz bu araştırmamızda önemine binaen önce Osmanlının bütün kaynaklarda çok rahat ulaşabileceğimiz merkez teşkilatını verdik. Bu teşkilatta ilim adamlarının, Osmanlı Devleti'nin daha tesisinden itibaren önemli bir yer teşkil etmiş olduğunu, birçok alanda öncülük ettiklerini gördük. İlim adamlarının bu konumunu, her ne kadar hükümdarlar tesis etmişse de bunun hiçbir zaman bir araç olarak kullanılmadığını aksine ilim sahibi âlime, onların mansıbına ve konumlarına daima saygı duyulduğunu gösterdik.

Ulemanın, eğitim öğretimden, camilerin yönetimine kadar adli, idari her alanda görev yürüttüğünü, görevlerinin gerektirdiği durumlarda zor kararlar verebildiğini, dine müteallik işlerde ise kadıların şer'i ve örfi kanunlar dâhilinde kararlar çıkardığını ortaya koyduk.

Fatih kanunnamesinde şeyhülislamın ulemanın başı(serdar-ı ulema) gösterilmiş olmasının sebebini, onların fetva verme ve dini liyakate sahip olmalarından doğan hürmetten olabileceğini örneklerle göstermeye çalıştık. Hükümdarlar, yapacakları işin ki bu bir karıncayı bile öldürmek dahi olsa dine uygun olup olmadığını şeyhülislama sormuşlar ve onlardan aldıkları fetvaya göre işlerini yürütmüşlerdir. Şeyhülislamlardan aldıkları bu fetvalara uymayı, bazen istemedikleri şekilde olsa bile dinin bir emri olarak telakki ettiklerini belirttik.

Bu noktada padişahlar, genellikle kendilerini hukukla sınırlamışlar ve hâkim olan şeriat hukukundan ayrılmamaya çalışmışlardır. Şeriat, siyasi gücü meşrulaştıran başlıca unsur olup şeriatın düzenleme yaptığı bir alanda, ona bağlı kalmakla yükümlü olan padişahın düzenleme yapma yetkisi yoktur. Padişahlar, fikhın caiz gördüğü bir meseleyi gayri meşru ilan etmedikleri gibi İslâm'a göre yasak ve haram olan bir fiili de caiz ilan etmemişlerdir. O halde padişahın mutlak hâkimiyeti ulemanın onayı, kurulu düzen ve gelenekler tarafından sınırlandırılmaktadır.

Bütün bunlardan hareketle bu araştırmada, şeyhülislamların her ne şekilde karar verirlerse versinler hiçbir zaman kararlarından dolayı azledilmediklerini, herhangi bir yargılamaya ya da değerlendirmeye tabi tutulmadıklarını, bunların aksine kararlarına her zaman saygı duyulduğunu ve her zaman devlet nazarında yüksek itibarlarını koruduklarının kararlar bağlamında ortaya koyduk.

Kaynakça

Abdurrahman Abdi Paşa. *Kanunname-i Al-i Osman*. İstanbul: Milli Tettebbular Mecmuası, 1331.

Abdülazîz Ed-Dûrî. "Divan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 377-381. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Adil, Abdurrahman. *Hadisat-ı Hukukiyye ve Tarihiye*. 1. Baskı. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341.

Afyoncu, Erhan. "Nişancı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 156-158. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri*. 1. Baskı. İstanbul: Osav, 1990.

Aydın, İbrahim Hakkı. “ Molla Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 245-247. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l Arifin Esmâül-Müellifin ve Asaru'l Musannifin*. Hazırlayan, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Vekaleti, 1955.

Çoruhlu, Tülin. “Tuğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 330-332. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Danişmend, İsmail Hami. *Fetih ve Fatih*. 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

-----*İstanbul Fethinin İnsani ve Medeni Kıymeti*. 1. Baskı İstanbul: Timaş Yayınları, 1953.

Docplayer. “Osmanlı Devletinin İdari Yapısı”. Erişim: 28 Ocak 2017. <https://docplayer.biz.tr/3941159-Osmanli-devleti-nin-idari-yapisi-veysel-dinler.html>

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16 Asır Türk Hayatı*. 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal yapı*. 1. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

İbnü'l İmad El-Hanbelî. *Şezeratuz-Zeheb*. Thk., Mustafa Abdulkâdir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1995.

Şahin, İbrahim. “Zenbilli Ali Efendi”. *Somuncu Baba Dergisi*, 95 (Eylül 2008): 68-73.

İhsanoğlu, Ekmeleddin- Kütükoğlu, Mübahat- Ortaylı, İlber- Özcan, Abdulkadir- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*. İstanbul: İrcica, 1994.

İpşirli, Mehmet. “Sadrazam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 414-419. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

İpşirli, Mehmet. “ Kazasker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 140-143. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 91-96. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Okur, Kâşif Hamdi. “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005): 33-58.

Köprülü, Orhan Fuat. “Bayrak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 247-254. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Kütükoğlu, Mübahat. "Defterdar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 94-96. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Muhammed Abdülhayy el-Leknevi. *el Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l Hanefiyye*. Mısır: 1324.

Mumcu, Ahmet. *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*. Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.

Mumcu, Ahmet. "Dîvân-ı Hümayun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 430-432. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Naima, Mustafa Efendi. *Tarih*. 1. Baskı, İstanbul: TBMM Kütüphanesi, 1281.

Niyazi, Mehmed. *Türk Devlet Felsefesi*. 2. Baskı. İstanbul: Ötüken, 1996.

Ortaylı İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: TODAİE yayınları, 1979.

Özcan, Abdulkadir. "Cülûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 108-114. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Özcan, Tahsin. "Mekkî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 577-578. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Öztuna, Yılmaz. *Yavuz Sultan Selim*. 5. Baskı. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011.

Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. 1.Baskı. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Sosyalbilgiler."OsmanlıMerkezTeşkilatı".Erişim:01Ocak2017.http://www.sosyalbilgiler.gen.tr/osmanli-merkez-teskilati

Suyuti, Celeleddin Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'at fi tabakati'l-luğaviyyin ve'n-nuhat*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1908.

Şahin, İbrahim. "Zenbilli Ali Efendi". *Somuncu Baba Dergisi* 95 (Eylül 2008): 68-73.

Şeref, Abdurrahman. *Osmanlı Devleti Tarihi* 1. Derleyen, Ahmet Demir, Mehmet Kafkas. 1. Baskı. İzmir: Nil Yayınları, 1995.

Tanerî, Aydın. "Divan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 383-385. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Taşköprü-Zâde Ahmed Efendi. *Eş-Şakaikun'n-Numaniyye*. Trc. Mecdi Edendi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1269.

Uraz, Murat. *Şeyhülislam Yahya*. 1. Baskı. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi,1944.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. 1. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.

-----*Osmanlı Tarihi*. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

-----*Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

-----*Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

-----*Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. 4. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. 12. Baskı. Isparta: Fakülte Kitabevi, 1997.

Yazıcı, Nesimi. "Fatih'in Yetiştirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/1 (2008): 1-15.

Yaşaroğlu, M. Kamil. "Mola Gürani". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 248-250. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Yücel, Yaşar- Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi*. 1. Baskı. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları, 1990.